

van de *limes* opwekt. Naast een groot aantal illustraties, kaarten en bijzonder fraaie reconstructietekeningen, bevat dit boek een uitgebreide lijst met recente literatuur voor de lezer die zich hierin verder wil verdiepen.

Hubert M. P. Arts

M. Mosten, R. E. Künzel, A. Demyttenaere, ed., *Middeleeuwse cultuur. Verscheidenheid, spanning en verandering* (Amsterdamse historische reeks, Grote serie XVIII; Hilversum: Verloren, 1994, 192 blz., ISBN 90 6550 260 2).

In het collegejaar 1989-1990 werden er in Amsterdam en Nijmegen acht lezingen gehouden in het kader van een cyclus over de heterogeniteit van de Europese cultuur. Vijf lezingen zijn thans in bewerkte vorm bijeengebracht, tezamen met twee bijdragen die door de redactie werden toegevoegd. De bundel kreeg als titel *Middeleeuwse cultuur. Verscheidenheid, spanning en verandering*. Dit is wel een weidse benaming, want in de meeste artikelen staan vertegenwoordigers van de hoogste standen centraal en er is slechts één bijdrage die over de late middeleeuwen handelt.

In het openingsartikel gaat R. Künzel in op vier verschillende benaderingswijzen van de middeleeuwse cultuur. Hij onderscheidt de monolitische voorstelling van zaken, de 'twee blokken'-benadering, het 'uitsplitsen' van cultuurelementen en de subculturen en somt hun bijbehorende kwaliteiten en beperkingen op. Hij tekent uiteraard ogenblikkelijk aan dat de vrijheid om één van deze methoden te kiezen voor de mediëvist beperkt is, gegeven de afwezigheid van bepaalde bronnen (15). Vervolgens breekt hij een lans voor de exemplarische benadering, waarbij individuen of kleine groepen worden onderzocht in de hoop dat hierdoor meer duidelijkheid wordt verworven over grotere groepen. Deze methode heeft (ondermeer) als voordeel dat de individuen en groepen ook werkelijk geleefd hebben en geen abstracties zijn, of om Künzel te citeren: 'De gemiddelde zestiende-eeuwse Italiaanse molenaar bestond niet, Menocchio wel' (17).

De volgende zes artikelen kunnen 'exemplarisch' genoemd worden, want zij stellen steeds één persoon of één specifieke groep centraal. Zo worden achtereenvolgens de Frankische bisschop Lambertus (†705), de Italiaanse diplomaat Liudprand van Cremona (ca. 920-ca. 970), enige opvallende Trierenaren uit de periode 1050-1150, de twaalfde-eeuwse Vlaamse grafelijke secretaris Galbert van Brugge en de Franse intellectueel Peter Abelard en Noord-Brabantse parochiegeestelijken uit de vijftiende en zestiende eeuw besproken. De meeste bijdragen zijn gebaseerd op geschriften van of over de hoofdpersoon; alleen bij de beschrijving van de parochiegeestelijken is gebruik gemaakt van een reeks bronnen, te weten beneficieregisters en boetelijsten.

Uit een aantal artikelen komt naar voren dat er soms botsingen voorkwamen tussen de cultuur van de machthebbers en die van het gewone volk, ofwel tussen de christelijke idealen en de alledaagse werkelijkheid. Dit blijkt ondermeer uit de levensbeschrijving van Lambertus, in leven bisschop van Maastricht. Volgens zijn biograaf was hij een man met tal van christelijke deugden maar evenzeer een bekwaam krijgsman. Hij raakte betrokken in een vete, nadat zijn twee neven twee mannen hadden gedood, die wandaden hadden begaan tegen horigen van de kerk van Lambertus. Toen de verwanten van de slachtoffers de bisschop en de zijnen aanvielen om wraak te nemen, besloot Lambertus zich niet te verdedigen en op God te vertrouwen. Hij

werd door zijn tegenstanders gedood, maar de biografie meldt niet zonder voldoening dat de moordenaars spoedig een ellendige dood stierven, getroffen door de wraak van God. Men ziet dat christelijke opvattingen over geweld en heidense noties over familie en bloedwraak hier op wonderlijke wijze met elkaar zijn vermengd.

In de bijdrage over de parochiepriesters van de dekanaten Hilvarenbeek, Cuijk en Woensel in Brabant vallen de cultuurverschillen ook op. De priesters hadden een geestelijke opleiding genoten, maar zij waren soms zó betrokken in het dorpsleven, dat zij met parochieleden deel namen in een schuttersfestijn, of met hen de kroeg of het bed in doken, of lieden met elkaar in de echt verbonden in weerwil van kerkelijke geboden met betrekking tot bloedverwantschap.

Al met al zijn de artikelen onderhoudend en vormen zij een goed bewijs dat de exemplarische benaderingswijze 'iets onmiddellijks en levensechts' (17) heeft. Deze methode krijgt echter alleen een meerwaarde voor de geschiedbeoefening indien de hoofdpersoon, diens geschriften of gedragingen vergeleken worden met toenmalige normen en opvattingen. Dit gebeurt in alle artikelen ook, behalve in de bijdrage over Liudprand van Cremona. Hier wordt alleen geconcludeerd dat hij waarschijnlijk wel representatief is voor de kringen waarin hij verkeerd heeft (50). Het grote nadeel van de exemplarische methode lijkt dan ook dat als het bij zulke oppervlakkige constatering blijft, de hoofdpersoon een geïsoleerde figuur wordt en er niet vastgesteld kan worden, of en in hoeverre hij een kind van zijn tijd was.

M. J. van Gent

C. J. C. Broer, M. W. J. de Bruijn, *De eerste kerken in Utrecht: Sint-Thomas, Sint-Salvator, Sint-Maarten* (Utrecht: Nederlands Centrum voor volkscultuur, 1995, 76 blz., ISBN 90 71840 27 1).

In verband met het Willibrord-jaar 1995 hebben historici, kunsthistorici en archeologen zich met vernieuwde ijver op het probleem gestort van de oudste kerken op het Domplein in Utrecht: welke kerk is wanneer door wie en op welke plaats gebouwd? Ook de auteurs van deze publikatie, beiden historici-mediëvisten, dragen hun steentje hieraan bij.

Hun betoog komt er in het kort op neer dat er op het huidige Domplein twee kloosterkerken van Sint-Salvator zijn geweest, de eerste gesticht door Willibrord op de plaats van de latere Heilig-Kmiskapel, de tweede door Bonifatius op de plaats waar ze later lag, grenzend aan de eerste. Zij gaan daarbij uit van de beschrijving van Beke in zijn *Chronographia*, waarvan ze wel toegeven dat ze is aangepast aan de situatie die Beke in het midden van de veertiende eeuw kende, maar die ze toch voor hun eigen theorievorming bruikbaar achten. Om dit te onderstrepen, geven ze in een bijlage achterin hun boek de relevante teksten uit de Latijnse Beke en de Middelnederlandse vertaling daarvan, de *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant*. Verder zijn ze van mening dat Willibrord op de plaats van de huidige domkerk zijn Sint-Maartenskerk heeft gebouwd, op de resten van een kerkje van koning Dagobert dat aan Sint-Thomas was gewijd. Daarvoor baseren ze zich op de zogenaamde 'Domtafelen' uit het einde van de dertiende eeuw, waarvan ze de tekst eveneens citeren, voor zover deze hierop slaat.

Doordat ze hun boek verder in korte hoofdstukken hebben ingedeeld, die telkens met een conclusie worden afgesloten, werkt hun betoog uiterst suggestief: het lijkt alsof alles klopt als een bus, en daarvan zijn ze zelf ook overtuigd. Maar wat zij zelf blijkbaar niet in de gaten